

J. HILLIS MILLER

Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Εισαγωγή

«Ο έξοπλισμός του ανθρώπου με την δύναμη της ανάγνωσης, πιστεύω πως είναι μια απόλυτως θεμελιώδης προϋπόθεση, ώστε να μπορέσει να πορευθεί στον παρόντα κόσμο: και αυτή νομίζω πως μπορεί να επιτευχθεί μονάχα με τη μελέτη της λογοτεχνίας.»

Ο Joseph Hillis Miller γεννήθηκε στη Βιρτζίνια τό 1928 και σπούδασε στο Κολλέγιο Oberlin του Όχάιο και στο Harvard. Σήμερα είναι καθηγητής του Πανεπιστημίου Irvine της Καλιφόρνια. Στήν αρχή της σταδιοδρομίας του διακρίθηκε ως κριτικός της λογοτεχνίας της βικτωριανής περιόδου. Τό έργο του πάνω στον Charles Dickens *Charles Dickens: The World of His Novels* (Τσάρλς Ντίκενς: Ο κόσμος των Μυθιστορημάτων του, 1958) παραμένει όρόσημο στον τομέα των βικτωριανών σπουδών. Όστόσο, μολονότι τό ενδιαφέρον του για την περίοδο αυτή και τους συγγραφείς της δέν άτόνισε ποτέ, είναι κυρίως ως θεωρητικός της λογοτεχνίας, συνδεδεμένος άρχικά με τη σχολή της Γενεύης και άργότερα με τους άποδομητές κριτικούς του Πανεπιστημίου του Γέηλ, πού κατέκτησε μία εξέχουσα θέση στον χώρο της Άμερικανικής λογοτεχνικής κριτικής.

[Σ.τ.Ε.: ή σύντομη αυτή εισαγωγή στο έργο του J. Hillis Miller βασίστηκε σε στοιχεία πού περιέχονται στον τόμο *The John Hopkins Guide to Literary Theory and Criticism*, London, 1994.]

Μολονότι στο πρώιμο έργο του αναγνωρίζονται επιρροές από την φαινομενολογία του Poulet και τον κοινωνιολογικό συμβολισμό του Kenneth Burke, είναι εμφανές από πολύ νωρίς το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για το πώς η ποιητική γλώσσα και ρητορική υποβαθμίζουν — αποδομοούν — όλες τις γνωστικές διεκδικήσεις για κατανόηση. "Ήδη από τα πρώτα του βήματα ο Μίλερ πληροφορεί τον αναγνώστη ότι «οι λέξεις του έργου είναι αυτές καθεαυτές το πρωταρχικό δεδομένο». Πρόδηλο επίσης σ' αυτό το βιβλίο είναι ένα σχήμα διαλεκτικής αποδιάρθρωσης, η οποία, σχηματικά, θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή ως «Όχι Α., αλλά Β· όχι Β., αλλά Α». Για παράδειγμα, περιγράφοντας τη βασική σχέση μεταξύ Pip και Magwitch στο μυθιστόρημα του Ντίκενς *Great Expectations* (*Μεγάλες Προσδοκίες*), ο Μίλερ γράφει: «Επιλέγοντας να υπηρετήσει τον Μάργκουιτς, ο Πίπ μεταμορφώνει αυτή τη συνθήκη σε ελευθερία. Για τον Ντίκενς, όπως και για τον Κίρκεγκααρντ, το άτομο μπορεί να επιβεβαιωθεί μόνο μέσω της θυσίας... Μόνο η άμοιβαία σχέση της αγάπης που βασίζεται στην ανταπάρνηση επιτυγχάνει, ενώ τόσο η ενεργός διεκδίκηση της επιθυμίας όσο και η παθητική ένατένιση "μεγάλων προσδοκιών" είναι καταδικασμένες. Ο Μίλερ συχνά ενδίδει, στα γραπτά του, σ' αυτήν την παράδοση μορφή επανάληψης, όπου η αλήθεια εμφανίζεται ως άλλη, καθώς η λέξη επαναλαμβάνει τον κόσμο, ή καθώς καταστρέφει κανείς το «νόημα» του κειμένου μέσα από την ίδια την πράξη της κατανόησης.

Στα επόμενα δύο βιβλία του Μίλερ αυτή η διαλεκτική εφαρμόζεται στην ιστορική θεώρηση της συνεχούς παρουσίας ενός απόντος Θεού στη μεταρομαντική λογοτεχνία. Για τους Βικτωριανούς συγγραφείς που εξετάζονται στο βιβλίο του *The Disappearance of God* (*Η εξαφάνιση του Θεού*, 1963) παίρνει τη μορφή μιᾶ ἀγχωτικής αλλά και ἀπελευθερωτικής ἀλληλόδρασης μεταξύ ἐμμεσότητας και ἀμεσότητας, όπως στην περίπτωση του Tomas de Quincey, στοῦ ὁποῖου τὴν ἐξουθενωτικὴ ἐμμονὴ σὲ ἐκτροπὲς καὶ λεπτομέρειες, τὸ θεῖο ἀντικείμενο εἶναι συνεχῶς πανταχοῦ παρόν καὶ ταυτοχρόνως ἐντελῶς ἀπόν.

Μέ το έργο του *Poets of Reality* (*Ποιητές τῆς Πραγματικότητας*, 1965), ο Μίλερ στρέφει τὴν προσοχή του σὲ περισσότερο σύγχρονους συγγραφείς (W. B. Yeats, T. S. Eliot, Wallace Stevens, William Carlos Williams, Joseph Conrad, Dylan Thomas), οἱ ὁποῖοι, ἀντίθετα μέ τούς προγενέστερους τους, προσπάθησαν νά θεμελιώσουν τὰ ὑπερβατικά τους ὁράματα στοῦ ἐδῶ καὶ τώρα. Ἐνδεχομένως ὁ Μίλερ αἰσθάνεται

πιό ἄνετα μέ τόν Στῆβενς, τοῦ ὁποίου οἱ ρεμβασμοί πάνω στό «τίποτε πού δέν εἶναι ἐδῶ καί στό τίποτε πού εἶναι», καθρεφτίζουν ἄμεσα τήν φιλοσοφική προσέγγιση στήν κριτική τοῦ ἴδιου τοῦ Μίλερ.

Τό 1976 ὁ Μίλερ δημοσίευσε δύο ἄρθρα τά ὁποῖα ὑπερασπίζονται τήν ἀναγκαιότητα νά θεωρήσουμε τήν κριτική ὑπό τήν ἀποδομητική προοπτική. Χρησιμοποιεῖ τόν «Μίτο τῆς 'Αριάδνης» ὡς πρότυπο γιά τό κριτικό παράδοξο τῆς δόμησης ἐνός κειμενικοῦ λαβυρίνθου, τήν ἴδια στιγμή πού μηχανευόμαστε ἕναν τρόπο ἀπόδρασης ἀπ' αὐτόν. Στή θέση τῆς λογοκεντρικῆς ἀφηγηματικῆς γραμμῆς πού θά σκοτώσει τό θηρίο, θά ἀποκαλύψει τήν 'Αλήθεια καί θά ἀνταμείψει τόν ἀναγνώστη, ὁ Μίλερ βάζει ἕνα σχῆμα πολλαπλῶν ἀντιστροφῶν πού ἐνώνει καί ταυτόχρονα χωρίζει τόν Θησέα, τήν 'Αριάδνη, τόν Διόνυσο, τή Φαίδρα, τόν Τζών Ράσκιν, τόν Φρήντριχ Νίτσε καί ἄλλους σέ ἕνα λαβύρινθο σημασιῶν πού προκύπτει ἀπό τήν προσπάθειά μας νά κατανοήσουμε τή σημασία τοῦ λαβυρίνθου. Στό κείμενο «Stevens' Rock and Criticism as Cure II» (1976) ὁ Μίλερ διακρίνει «ὀξύνους» καί μὴ κριτικούς στή βάση τῆς «λαβυρινθώδους προσπάθειας τῶν τελευταίων νά δραπετεύσουν ἀπό τόν λαβύρινθο τῶν λέξεων». Στόχος τῶν κριτικῶν τῆς Σχολῆς τοῦ Γέηλ, μεταξύ τῶν ὁποίων θά συγκαταλέγαμε τόν Jacques Derrida καί τόν Paul De Man, ἦταν νά ἀποφύγουν μιὰ «ἀπολλώνεια» ἀντιμετώπιση τῆς προβληματικῆς τῆς ἀνάγνωσης, ἂν μιὰ τέτοια ἀντιμετώπιση εἶχε ὡς συνέπεια τόν ἀποκλεισμό μιᾶς «διουσιακῆς» κατάδυσσης στίς πολλαπλές σημασίες τοῦ κειμένου.

Ὁ Μίλερ ἐγκατέλειψε τό Πανεπιστήμιο Johns Hopkins γιά τό Yale τό 1972. Ἐκεῖ ἔγραψε τά ἔργα *Fiction and Repetition* (Μυθοπλασία καί ἐπανάληψη, 1982) καί *The Linguistic Moment* ('Η γλωσσική στιγμή, 1985). Μολονότι ἐξετάζει τό ἴδιον πάνθεον Ἀγγλων καί Ἀμερικανῶν συγγραφέων ὅπως καί παλαιότερα, τά ἐνδιαφέροντά του εἶναι τώρα ἀπροκάλυπτα θεωρητικά καί ἡ γλώσσα γίνεται τό ἐπίκεντρο τῆς μελέτης του. Στό *Μυθοπλασία καί Ἐπανάληψη* διακρίνει ἀνάμεσα σέ ἕνα εἶδος ἐπανάληψης πού δίνει ἔμφαση στήν ἐνότητα καί ἕνα ἄλλο πού δίνει ἔμφαση στή διαφορά: τό τελευταῖο στήν πραγματικότητα δέν εἶναι διόλου ἐπανάληψη, ὅσο κι ἂν πρέπει νά ἐπαναλάβει τό πρῶτο γιά νά διαφοροποιηθεῖ ἀπ' αὐτό. Στήν *Γλωσσική στιγμή*, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανής ἡ ἐπιρροή τοῦ συναδέλφου του στό Γέηλ, Πῶλ ντέ Μάν. Στό ἔργο αὐτό ἡ «καθαρή λέξη» (reine Wort) τοῦ Benjamin πού ἀναδύεται ἀπό τήν τομή τῆς γλώσσας συνδέεται μέ τήν ἔννοια τῆς «στιγμῆς»

(Augenblick) του Νίτσε, ως μιά αναγκαιά κατάχρηση αιωνιότητας: «Η στιγμή είναι ή ίδια της ή εικόνα. Είναι στοιχειωμένη απ' αυτήν σάν νά ήταν τό ίδιο της τό φάντασμα [σ.ε. στά γαλλικά (*revenant*) στο κείμενο]».

Μεταξύ 1986, πού έφθασε στο Πανεπιστήμιο Irvine τής Καλιφόρνια καί 1992, ό Μίλερ δημοσίευσε όκτώ βιβλία, δύο από τά όποια περιέχουν μερικά έξαιρετικά διαυγή, όσο καί αντιπροσωπευτικά δοκίμια. Χωρίς νά απομακρυνθεί από τά προηγούμενα ενδιαφέροντά του, ένσωματώνει στά *The Ethics of Reading* ('Η ήθική τής ανάγνωσης) καί *Versions of Pygmalion* ('Εκδοχές του Πυγμαλίωνα) μιά «δεύτερη Κριτική», προορισμένη νά υπερασπιστεί τήν (πολιτική όρθότητα) τής μεθόδου πού ό ίδιος αλλά καί άλλοι αποδομητές είχαν εφαρμόσει.

Κριτικός μέ μεγάλη επίρροή καί ταυτόχρονα σπουδαίος δάσκαλος, άκαταπόνητος ύποστηρικτής φοιτητών, συναδέλφων καί ιδεών, ό Χίλις Μίλερ, διετέλεσε προέδρος τής 'Αμερικανικής 'Εταιρείας Σύγχρονης Γλώσσας τό 1986 καί έχει συμμετάσχει σέ άναρίθμητα συνέδρια, επιτροπές, σεμινάρια καί όργανώσεις. "Όποια καί αν είναι ή μοίρα τής αποδόμησης (καί ό ίδιος επιμένει πώς οι σφοδρές επιθέσεις πού δέχεται είναι δείγμα τής ζωτικότητάς της) τό πολύτομο, πληθωρικό του έργο φανερώνει τήν επιμονή τής ήρωϊκής (ή καλύτερα, άντιηρωϊκής) του άρνησης νά κόψει τόν μίτο τής 'Αριάδνης, πού διατρέχει τήν λαβυρινθώδη λογική τής λογοτεχνίας.

Πρέπει νά σου πώ γι' αυτό τό μικρό δέντρο. "Ετσι αρχίζει ή «Μικρή Συκομουριά» του Γουίλλιαμ Κάρλος Γουίλλιαμς (*Συγκεντρωμένα Ποιήματα*, 1932). Γιατί άραγε ό ποιητής πρέπει νά πει κάτι στον άναγνώστη; Ποιά ύποχρέωση, ποιός καταναγκασμός ή ποιά άνυπέρβλητη άνάγκη του επιβάλλουν νά μιλήσει; Ποιός είναι ό νόμος στον όποιο όφείλει νά ύπακούσει; Τό υπόλοιπο τής «Μικρής Συκομουριάς» (ένα σύντομο ποίημα μέ είκοσι τέσσερις όλους κι όλους στίχους) δέν κάνει τίποτε άλλο (τουλάχιστον έτσι δείχνει) από τό νά περιγράφει τό δεντράκι πού μεγαλώνει σιγά-σιγά καί πετάει δύο κλωνάρια, πού γέρνουν απ' τήν κορφή του σάν παράξενα σφιχτοδεμένα κόκαλα. Τί κοινότερο ή πιό τετριμμένο; Τό ποίημα δέν φαίνεται νά έχει καμιά σοβαρή σχέση μέ ήθικές θεωρίες καί άτομικές ή κοινωνικές άξίες, ούτε δικαιολογεί τό έπείγον του μηνύματος μέ τό όποιο ξεκινάει. Παρόλα αυτά, ό ποιητής επιμένει ότι πρέπει νά μάς πει, σάν νά διακυβεύεται έτσι κάποιο ζήτημα ύψίστης σημασίας.

"Εντουαρντ Σαϊντ

Πῶς θά χαρακτηρίσουμε τό αἶτημα τοῦ ποιητῆ νά μᾶς πει; Ἡθικό, ὀντολογικό ἢ μήπως, σ' ἓνα βαθύτερο ἐπίπεδο, θρησκευτικό; Ὑπάρχει κι ἓνας ἄλλος πιθανός χαρακτηρισμός: ἐπιστημολογικό — κατά τήν ἐννοια ὅτι μᾶς μεταφέρει σέ μιάν ἀντικειμενική γνώση πού ἔχει κατακτήσει ὁ ποιητής, σε μιᾷ *veritas vos liberabit*, μιάν ἀλήθεια πού θά μᾶς ἀπελευθερώσει. Ἄς μή λησμονήσουμε, τέλος, μιάν ἀκόμη πιθανότητα: τήν αἰσθητική διάσταση· τήν ἐπιταγή τοῦ ποιητῆ νά ἀνταποκριθεῖ στό ὠραῖο μέ τό ἔργο του, πού ἀντιπροσωπεύει ἓνα σύνολο λέξεων ἱκανῶν νά προσφέρουν ἀνυστερόβουλη ἱκανοποίηση —κατά κάποιον τρόπο δηλαδή καί πάλι ἐλευθερία— στόν ἀναγνώστη. Οἱ ἀπαντήσεις πού θά δώσουμε σ' αὐτά τά προβλήματα ἔχουν μεγάλη σημασία, ὅπως σημασία ἔχει καί τό ὅτι ἡ δέσμευσή μας στή μιᾷ ἢ στήν ἄλλη κατηγορία προϋποθέσεων ὡς πρός τόν ρόλο πού παίξει ἡ λογοτεχνία στήν κοινωνική καί τήν προσωπική μας ζωή συνεπάγεται ἀνάλογες δεσμεύσεις καί στά σχολεῖα, τά κολλέγια ἢ τά πανεπιστήμια μας. Ὅλα τά προβλήματα πού συζητᾶμε ἀφοροῦν ἓνα ἐρώτημα· τό ἐρώτημά τοῦ γιατί πρέπει νά διαβάζεται καί νά διδάσκεται ἡ λογοτεχνία, ὅπως καί τό συναφές θέμα τοῦ ποιός καί τί διδάσκει ἡ / καί σέ ποιό θεσμικό πλαίσιο.

Ἡ ἀκατανύκته παρόρμηση τοῦ ποιητῆ νά μιλήσει γιά ὅσα ἔχει δεῖ ἢ ξέρει, ἀντιγυρίζει καί στόν ἀναγνώστη, τόν κριτικό ἢ τόν δάσκαλο. Ἡ σχέση τοῦ δασκάλου μέ τούς μαθητές του μπορεῖ νά παραλληλιστεῖ μέ τή σχέση ἀνάμεσα στόν ποιητή καί τόν ἀναγνώστη. Διότι καί ὁ δάσκαλος μέ τή σειρά του ἔχει κάτι δεῖ — ἐν προκειμένῳ τό ποίημα. Καί ὁ δάσκαλος ξέρει κάτι πού ἐνδεχομένως δέν ξέρουν οἱ ἄλλοι — καί εἶναι ὑποχρεωμένος νά τούς τό μεταφέρει. Καί ὁ δάσκαλος ὑφίσταται μιᾷ ἠθική πίεση — ἢ πρέπει νά τήν ὑφίσταται, ἂν ἡ διδασκαλία ἀποτελεῖ ἀξία. "Αρα, κάθε καλή διδασκαλία καταλήγει σ' ἕνα πρέπει νά σοῦ πῶ καί συνιστᾷ μιᾷ πολύ συγκεκριμένη καί ξεχωριστῇ ἠθική: τήν ἠθική τῆς κατά πρόσωπο ἐπαφῆς. Ὁ δάσκαλος ἀντιμετωπίζει τούς σπουδαστές στήν τάξη, μπροστά στό ἀνοιχτά βιβλία, ἐκμαιεύοντας τό κείμενο τῆς διδασκαλίας ἀπό τό ποίημα.

Παρόλα αὐτά, δέν ἀποκλείεται νά δημιουργηθεῖ (εἶναι εὐκολο νά τό διαπιστώσουμε) κάποια σύγκρουση ἀνάμεσα στήν ὑποχρέωση τοῦ δασκάλου ἀπέναντι στό ποίημα καί στίς ὑποχρεώσεις του ἀπέναντι σέ ὀρισμένους ἄλλους παράγοντες. Ποιοί εἶναι αὐτοί; Οἱ σπουδαστές, ἡ διοίκηση τοῦ διδακτικοῦ ἰδρύματος, ὁ κανόνας τῶν ἀποδεκτῶν λογοτεχνικῶν ἔργων (συμπεριλαμβανομένου τοῦ κανόνα τῆς ἀνάγνωσης τῶν ἐκτός κανόνος κειμένων) καί ἡ διδασκόμενη ὕλη μέ ὅλες τίς συνακόλουθες προϋποθέσεις της — οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μέρος τῆς συγκεκριμένης τάξης καί τῆς διδασκαλίας τοῦ συγκεκριμένου ποιήματος. Ποιές ἀπό αὐτές τίς ὑποχρεώσεις θά ἔπρεπε νά προηγηθοῦν σέ περίπτωση σύγκρουσης; Ἀς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ δάσκαλος βρίσκει στό ποίημα κάτι πού διαφέρει ριζικά ἀπό τόν ὀρίζοντα προσδοκίας τόν ὁποῖο προϋποθέτει τό ἴδιο στό πλαίσιο τοῦ ἐγχειριδίου διδασκαλίας, τοῦ σπουδαστικοῦ προγράμματος ἢ τοῦ κανόνα τῶν «μεγάλων ἔργων». Ὁ Γουίλλιαμ Ἐπσον, ἕνας ἀναμφισβήτητα προικισμένος ἀναγνώστης, δήλωνε ὅτι ἐνίωθε *φρόνη* μέ τή θεολογία καί τήν ἠθική τοῦ Μίλτον στόν *Ἀπολεσθέντα Παράδεισο*. Τί γίνεται σέ μιᾷ τέτοια περίσταση; Ἀν τό ποίημα προκαλεῖ *φρόνη* ὀφείλουμε νά τό διδάσκουμε; Κι ὕστερα, μέ ποιά κριτήρια θά ἀποφασίσουμε γιά τή *φρόνη*;

"Ας ὑποθέσουμε καί πάλι ὅτι ὁ δάσκαλος ἔχει τήν πεποίθηση πώς καί σέ αὐτά πού ξέρει ἢ λέει γιά ἕνα συγκεκριμένο ἔργο θά ἔχουν γιά ἕναν συγκεκριμένο σπουδαστή του ἐπιζήμιο ἀποτελέσμα. Μέ τούς περισσό-

τερους σπουδαστές δέν παρουσιάζονται συνήθως ἀνάλογα προβλήματα, ἀλλὰ στὴν ὑπόθεση ἐργασίας μας ὑπάρχει ἓνας σπουδαστής γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ δάσκαλος πιστεύει ὅτι τὸ περί οὗ ὁ λόγος ἔργο, μολονότι ἀνήκει στὸν κανόνα, θὰ ἔχει ἀρνητικές ἠθικά συνέπειες. Τί θὰ πρέπει νά προηγηθεῖ σέ μιά τέτοια περίπτωση; Ἡ ὑποχρέωση πρὸς τὸ ποίημα, ἡ ὑποχρέωση πρὸς τὸ διδακτικὸ ἴδρυμα ἢ ἡ ὑποχρέωση πρὸς τὸν σπουδαστή; Ὡς ποῦμε κατ' ἀρχὴν ὅτι κανένα λογοτεχνικὸ ἔργο, ἀκόμη κι ἂν συγκαταλέγεται ἀνάμεσα σέ ἐκεῖνα πού ὀνομάζονται κλασικά, δέν μπορεῖ νά ἔχει ἓνα σταθερά ἐπωφελές ἀποτέλεσμα ἢ μιάν ἀδιάρκοτα ἐποικοδομητική ἐπίδραση στοῦ σύνολο τῶν ἀναγνωστῶν πού τὸ προσεγγίζουν ἀνά τοὺς αἰῶνες. Μποροῦμε νά βροῦμε τὰ πιό παράξενα, τὰ πιό ἀπρόσμενα καὶ τὰ πιό σκοτεινά πράγματα σέ μεγάλα κλασικά ἔργα, ὅπως στὸν *Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ* τοῦ Σοφοκλῆ ἢ στὴ *Βίβλο*. Λέει, γιὰ παράδειγμα, ὁ Σοφοκλῆς: «Τὸ πολὺ πιό καλὺτερο ἀπ' ὅλα θέ νάτανε / νά μὴν εἶχε κανεῖς γεννηθῇ, / ἢ μιά πού ἦρθε στοῦ φῶς, / νά γυρνᾷ κεῖθ' ὅπου ἦρθε μιάν ὥρα πιό μπρός*». Καὶ ὁ Ματθαῖος: «ὅστις γάρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δέ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, καὶ ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσιν καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν οὐδέ συνίουσιν (13: 12-13).

Τέτοιες ρήσεις ἀπαιτοῦν πάντα μιάν ἐξήγηση, ἀκόμη κι ἂν περιοριστοῦν κατ' ἀποκλειστικότητα στὰ συμφραζόμενά τους· καὶ εὐκολα μπορεῖ νά συμπεράνει κανεῖς ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε ἐξήγηση δέν θὰ ἀπαλλάξει τὰ κείμενα ἀπὸ αὐτὸ πού μᾶς ἀπασχολεῖ: τὸ ἀβέβαιο ἢ ἀμφίβολο ἀποτέλεσμά τους.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ποιές ἀκριβῶς εἶναι οἱ ἠθικές δεσμεύσεις ὧν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀποφασίζουν γιὰ ἓναν σωρὸ πράγματα; Πράγματα ὅπως ἡ ἐγκριση ἐκπαιδευτικῶν προϋπολογισμῶν πού ἀφοροῦν τίς ἀνθρωπιστικές σπουδές, οἱ ἀμοιβές τῶν δασκάλων, ἡ ἐκπόνηση τῶν σπουδαστικῶν προγραμμάτων, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ διδακτικοῦ χρόνου ἐργασίας, οἱ ἐπιχορηγήσεις τῶν ὑποτροφιῶν, τῶν ἡγγελσιῶν καὶ τῶν ἐρευνῶν, οἱ ἐκδόσεις τῶν βιβλίων καὶ οἱ δημοσιεύσεις τῶν ἀρθρῶν· κι ἀκόμη, πράγματα ὅπως τὸ ποιοὶ θὰ διδάξουν στὰ καλοκαιρινὰ σεμινάρια καὶ τὸ ποιοὶ θὰ γίνουν ὑφηγητές στοῦ τάδε ἢ τὸ δεῖνα ἴδρυμα ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν. Ὅλα αὐτὰ δέν ἀνήκουν στὴν κατηγορία τοῦ *πρέπει νά σοῦ πῶ*,

* (Μετ.: I. N. Γρυπάρη).

ἀλλά σέ ἓνα ἄλλο εἶδος ἑπιταγῆς, τό πρέπει νά τούς πείξ. Ὁ Μάθιου Ἄρνολντ ἐξέφρασε μέ ἰδιαίτερος ὁξύ τρόπο αὐτό τό πρέπει (υἱοθετώντας, παρεμπιπτόντως, γιά τόν Μίλτον μιάν ἐντελῶς διαφορετική ἰδέα ἀπό ἐκείνην τοῦ Ἑπσον), ὅταν ἔγραψε, μεταξύ 1848 καί 1849, σ' ἓνα γράμμα στόν φίλο του Arthur Hugh Clough: *Ὅσοι δέν μποροῦν νά διαβάσουν ἑλληνικά, θά πρέπει νά διαβάζουν μόνο Μίλτον καί κάποια ἀπό τά βιβλία τοῦ Γουέρντσγουορθ. Καί τοῦτο εἶναι εὐθύνη τοῦ κράτους.*

Μολονότι ζοῦμε σέ μιά χώρα ὅπου τό κράτος δέν ἔχει τέτοιες δικαιοδοσίες καί μολονότι ἡ ἐλευθερία βασιλεύει στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες καί νόμοι λογοκρισίας ἐν γένει δέν ὑπάρχουν, οἱ ἀπόπειρες ἐπιβολῆς, λογοκρισίας ἢ ἀκόμη καί προσχεδιασμένης καταστολῆς συγκεκριμένων ιδεῶν καί στάσεων δέν λείπουν τελείως. Ἡ λογοκρισία αὐτοῦ τοῦ τύπου παραμένει πάντα διάχυτη, δέν ἔχει πρόδηλη μορφή καί δέν ἐντοπίζεται σέ κανέναν θεσμό γραφειοκρατικῆς ἐξουσίας. Θά τή βροῦμε μᾶλλον κάπου ἄλλου: στίς διακριτικές καί λεπτές ἀποφάσεις τῶν συνήθως ἡπιων καί σπανίως (ἄν φτάνουν ποτέ ὥς ἐκεῖ) ἀνοκατεμένων σέ συνωμοσίες πανεπιστημιακῶν διευθυντηρίων, πού συγκροτοῦνται ἀπό μᾶλλον μικρές ὁμάδες ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι συμμετέχουν κάθε χρόνο σέ ἀτελείωτες ἐπιτροπές ἐπιλογῆς, γράφουν ἀτελείωτες συστατικές ἐπιστολές καί προτάσεις (γιά νά προωθήσουν πανεπιστημιακοὺς ἢ νά ρυθμίσουν θέματα σχετικά μέ τόν χρόνο ἐργασίας), δουλεύουν ὡς ἐκδότες ἢ ἀπασχολοῦνται σέ συμβουλευτικά γραφεῖα — καί πλεῖστα ὅσα ἀκόμη, ὧν οὐκ ἐστί ἀριθμός καί τέλος. Τό σύστημα λειτουργεῖ καλά καί δέν θάλεγα πῶς πρέπει νά ἔχει διαφορετικά, ἀφοῦ κι ὁ ἴδιος εὐθύνομαι γιά πολλές ἀπό τίς ἀποφάσεις του. Θέλω, ὥστόσο, ἐδῶ νά τονίσω ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῶν ἐπιτροπῶν καί τῶν ἐκδοτικῶν γραφείων ἔχουν μιά πολύ μεγάλη ἠθική δέσμευση. Τή δέσμευση νά ἀποφασίσουν, ἐφόσον κρατοῦν τόν τελευταῖο λόγο, γιά τό τί θά τυπωθεῖ, ποιός θά διδάξει καί ποιό θά εἶναι τό ὑλικό τῆς διδασκαλίας. Ἕνας τρόπος γιά νά ἐπισκοπήσουμε ἐν συντομία τό ζήτημα εἶναι νά δοῦμε τίς πολύ σημαντικές διαφορές στίς ὁποῖες μπορεῖ νά μᾶς παραπέμψουν οἱ μικρές σχετικῶς ἀλλαγές, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, οἱ μεταβολές στήν ἐρμηνευτική μέθοδο, πού θάλλουν στίς ἡμέρες μας, ἢ, γιά νά σώσω ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικό, στήν οὐσία, ὅμως, ὄχι διαφορετικό παράδειγμα, ἡ ἐστίαση τῆς προσοχῆς στά προγράμματα τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, πού βαθμιαῖα ἐξοβελίζουν τό ἐνδιαφέρον γιά τίς ἐθνικές λογοτεχνίες.

Τέτοια ἐρωτήματα, ἐρωτήματα γιά τήν ἀξία καί τή χρήση τῆς λογοτεχνίας ἢ ἐρωτήματα γιά τίς ἠθικές καί πολιτικές εὐθύνες τῶν συγγραφέων καί τῶν δασκάλων (ὅπως καί ἐκείνων πού ἐπιλέγουν τούς δασκάλους), τίθενται τώρα ἐκ νέου, ὕστερα ἀπό μιὰ μακριά περίοδο ἀδιαφορίας. Ὅπως πρόσφατα σημείωσε καί ὁ William Beaty Warner: *Ἐνας νέος ἄνεμος δίνει κίνηση στά φτερά τῆς κριτικῆς. Πρόκειται γιά μιὰ μετατόπιση πρὸς τή θεωρία καί ταυτοχρόνως γιά ἓνα βῆμα μακριά ἀπὸ αὐτήν: καί τοῦτο σημαίνει τόσο τὴν ἐπιδύρωση ἢ τὴν ἀνάκαμψη τῆς γλωσσο-κεντρικῆς κριτικῆς τῶν τελευταίων δεκαπέντε ἐτῶν ὅσο καί τὸ ἀνοιγμα στίς κοινωνικές, τίς πολιτικές ἢ τίς ἱστορικές θεωρήσεις. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τέτοιες θεωρήσεις δέν ἔπαψαν ποτέ νά ἀποτελοῦν μέρος τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν, σέ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς σύγχρονης ἱστορίας τους: ἱστορία πού δέν εἶναι παρά προϊόν τοῦ διαφωτισμοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα καί τῆς ἐπακόλουθης ἀνθισσης τοῦ ρομαντισμοῦ. Ἡ κοινωνικὴ διάσταση ἀπασχόλησε, βεβαίως, σταθερά καί τὸν Μάθιου Ἀρνολτ, ὁ ὁποῖος ἐπηρέασε κατὰ μείζονα λόγο τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὴν Ἀμερική. Ἡ σχέση λογοτεχνίας καί κοινωνίας ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα καί τὸν Φρήντριχ Σίλλερ, μιὰ πολὺ ἔντονη ἐπιρροή τοῦ Ἀρνολτ. Οἱ Ἐπιστολές περὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Σίλλερ μετάγγισαν στὸν Ἀρνολτ μιὰ κάπως παραποιημένη ἐκδοχὴ τῶν διερευνήσεων τοῦ Κάντ στὴν Κριτικὴ τῆς Κρίσης ὡς πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦ ἂν ἡ τέχνη μπορεῖ νά γίνη ἢ γέφυρα ἀνάμεσα στὴν ἐπιστημολογία καί τὴν ἠθική καί νά λειτουργήσει ὡς «σύμβολο» τῆς τελευταίας. Γιά τὸν Σίλλερ, ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά ἓνα αὐτοδύναμο βασιλεῖο διασυνδεδεμένων στοιχείων, πού ἐκδηλώνονται ὅπως οἱ χορευτικὲς φιγούρες, καί, σὰν τὸν χορό, γνωρίζουν ὡς ὅριο μόνο τὸν ἑαυτὸ τους ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἴδιος αὐτός, αὐτοαπομονωμένος κόσμος — ἓνα ἀντικείμενο αἰσθητικῆς ἐνατένισης χωρὶς τὴν παραμικρὴ πρακτικὴ ἀξία — προσφέρει ἓνα πολὺ ἰσχυρὸ πρότυπο γιά τὴν ὀργάνωση τῆς πολιτικῆς καί τῆς κοινωνίας. Ὅταν ὁ Σίλλερ μιλάει γιά «αἰσθητικὸ καθεστῶς», ἐννοεῖ μέ «καθεστῶς» δύο πράγματα: τίς «ἐξωτερικὲς συνθῆκες» καί τὴν «πολιτικὴ ἐξουσία». Τὸ αἰσθητικὸ βασιλεῖο ὑπῆρξε ὄντως τὸ «σύμβολο» τῆς κοινωνικῆς καί τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς. Τὸ πάρε-δῶσε, ὡστόσο, τῶν ἀνθρώπων μέσα στὴν κοινωνία ὑπακούει σέ κανόνες πού εἶναι τόσο ἐξαναγκαστικοὶ ὅσο καί ἐκεῖνοι τοῦ χοροῦ — καί ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ δημοφιλὴς μεταφορὰ τοῦ Σίλλερ, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ἡ τέχνη ἐξισώνεται μέ τὸ παιχνίδι, σέ καμιά περίπτωση δέν εἶναι τόσο ἀθώα ὅσο φαίνεται.*

Ἡ ἐξέλιξη τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν στήν Ἀμερική κατά τόν 20ό αἰῶνα συνέχισε νά ἀναπαράγει ποικιλοτρόπως τήν προειρηθείσα ἀντίθεση· ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀντίληψη τῆς λογοτεχνίας ὡς αὐτεξούσιου καί ἀπομονωμένου χώρου (ὡς ἀντικειμένου ἀνιδιοτελοῦς αἰσθητικῆς εὐχαρίστησης) καί στήν ἰδέα μιᾶς τέχνης πού ἔχει τή δύναμη ἀλλά καί τήν ὑποχρέωση νά κινητοποιήσει τίς πολιτικές καί τίς ἡθικές δυνάμεις τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας. Ἡ αὐτοαποκαλούμενη «*Νέα Κριτική*», πού ἀνδρώθηκε στίς δεκαετίες τοῦ '40 καί τοῦ '50, ἔτεινε πρός τήν πρώτη κατεύθυνση, ἀπογυμνώνοντας τά ποιήματα καί τά μυθιστορήματα ἢ τά θεατρικά ἔργα ἀπό τήν ἡθική, τήν κοινωνική καί τήν πολιτική τους συνάρεια.

Κανένας δέν ἀμφιβάλλει γιά τήν παλαιά καί ἐγνωσμένη διαπίστωση ὅτι ἡ ἀνάγνωση τοῦ Ὅμηρου καί τοῦ Σαίξπηρ, τοῦ Μίλτον καί τοῦ Χέμιγγουαϊή ἢ τοῦ Φῶκνερ καί τῆς Βιρτζίνια Γούλφ συνιστᾷ οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς πανεπιστημιακῆς μόρφωσης. Κανένας ἐπίσης δέν ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ ἀνάγνωση τῶν ἰδίων συγγραφέων θά ἀποδώσει καλύτερος δικηγόρους, γιατρούς, ἐπιστήμονες, γραφειοκράτες, ἐπιχειρηματίες ἢ στρατιῶτες. Παρόλα αὐτά, ὁ ἀκριβής τρόπος τῆς μετάβας ἢ τῆς διαπεραίωσης ἀπό τίς λογοτεχνικές σπουδές στήν ἐπαγγελματική δραστηριότητα δέν ἔχει μελετηθεῖ μέ σαφήνεια. Τοῦτο ἀντικατοπτρίζει ἐνδεχομένως μίαν ὀψη τῶν πανεπιστημιακῶν προγραμμαμάτων γιά τήν ὁποία οἱ ὑπεύθυνοι δέν ἔχουν ξεκαθαρισμένη γνώμη κι οὔτε πολυενδιαφέρονται νά ἀποκτήσουν. Ἡ εὐτυχής κατάληξη τοῦ ζητήματος ἐξαρτᾶται κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπό τό ἂν θά τό θεωρήσουμε δεδομένο ἢ θά τό προσπεράσουμε *χωρίς νά ποῦμε λέξη*. Ὑπάρχει ἴσως ἐν προκειμένῳ ἡ αἴσθησις πού ἐντοπίζει ἡ Winnie Verloc στόν *Μυστικό Πράκτορα* τοῦ Κόνραντ: «*τά πράγματα δέν πηγαίνουν καί τόσο πολύ εἰς βάθος.*»

Μία ἀπό τίς μορφές πού ἔχει πάρει αὐτή ἡ ἔμμεση σιωπή εἶναι ἡ προγραμματική ἀναστολή κάθε συζήτησης γύρω ἀπό θέματα κοσμοαντιλήψεων (ὅπως καί τῶν πρακτικῶν τους ἐπιπτώσεων) στή Νέα Κριτική· ἀναστολή πού ἐπιβεβαιώθηκε σχετικά πρόσφατα σ' ἕνα ρωμαλαῖο δοκίμιο τοῦ Cleanth Brooks, ὅπου ἐπανατίθενται τά ἀξιώματα τῆς Νέας Κριτικῆς καί ἀντικρούονται ὀρισμένες ἀπό τίς νεότερες μεθόδους μελέτης τῆς λογοτεχνίας:

Στίς πρῶτες γραμμές τοῦ Ἀπολεσθέντος Παραδείσου ὁ Μίλτον μᾶς λέει ὅτι σκοπός του εἶναι νά δικαιώσει τόν θεό στά μάτια τοῦ ἀνθρώ-

που». Οὐδείς φόγος. Ἐκεῖνο, ὅμως, πού πραγματικά βλέπουμε στό ἔργο εἶναι μιὰ ἀριστουργηματική φιλοτεχνημένη ἱστορία καταστάσεων στόν οὐρανό, στήν κόλαση καί στή γῆ, μέ σκηνές σπουδαῖα εἰκονογραφημένες καί πλήρεις μεγαλείου καί δέους, σ' ἓνα πλαίσιο ἡρωικῶν καί δραματουργικά ἄψογα σχεδιασμένων πράξεων. Μέ δύο λόγια, γενεές ἐπὶ γενεῶν ἀναγνωστῶν συμφωνοῦν σέ ἓνα — στό ὅτι ἡ σπουδαιότητα τοῦ ποιήματος συνίσταται στήν ἀπόσταση τήν ὁποία κρατάει ἀπό οἰαδήποτε συγκεκριμένη θεολογική θεώρηση. Ἐκτίμηση πού ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι κάποιιοι μπορεῖ νά ἔχουν ἀπορρίψει ἐξ ὀλοκλήρου τή θεολογία τοῦ Μίλτον, ἀλλά δέν ἔχουν σταματήσει νά θεωροῦν τόν Ἀπολεσθέντα Παράδεισο μεγάλο καί οὐσιαστικό ἔργο¹.

Κάθε τιμὴ στόν Brooks καί στήν ἐπανάσταση πού τόσα πολλά ἔκανε γιά νά ἐπιφέρει στή διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας στήν Ἀμερική μέ τή στροφή στή μέθοδο τῆς ἐκ τοῦ σύνεργου ἀνάγνωσης. Ἐντούτοις, ἡ τόσο ἀπόλυτη ἀποκοπή τοῦ Ἀπολεσθέντος Παραδείσου ἀπὸ τίς θεολογικές καί τίς ἠθικές του ἀναφορές, μέ τήν παράκαμψη τοῦ ἐρωτήματος γιά τό τί θά συνέβαινε ἂν κάποιος ἔπαιρνε τόν Ἀπολεσθέντα Παράδεισο στά σοβαρά καί ἐφάρμοζε τίς διακηρύξεις του στόν πραγματικό κόσμο τῶν ἠθικῶν ἀποφάσεων, ὁδηγεῖ τόν Brooks σ' ἓνα εἶδος ἐκχυδαϊσμοῦ τοῦ ποιήματος καί κάνει τό ζήτημα τῆς διδασκαλίας του εὐάλωτο στό ἐπιχείρημα ὅτι δέν ἔχει θέση σέ κανένα σύγχρονο σπουδαστικό πρόγραμμα. Ἄν ὁ Ἀπολεσθείς Παράδεισος δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ «ώραία ἱστορία» μέ μεγαλειώδεις σκηνές, ἐξαιρετικά ζωγραφισμένες, δέν θά μπορούσε ἄραγε ἡ διδασκαλία του στήν τάξη νά ἀντικατασταθεῖ ἐξ ἴσου καλά — ἢ καί καλύτερα — ἀπὸ ἓνα θέαμα τύπου Cecil B. De Mill, μέ χιλιάδες ἡθοποιούς νά τρέχουν πάνω-κάτω ἢ δεξιὰ-ἀριστερά; Στά μεγάλα πανεπιστήμια τῆς δυτικῆς Ἀμερικῆς τὰ διδακτικά προγράμματα γιά τόν Μίλτον εἴθισται νά ὁργανώνονται μόνο μία φορά κάθε τρία χρόνια λόγω τῆς πολὺ περιορισμένης ζήτησης. Ἄν τό αὐτοδύναμο βασίλειο τῆς αἰσθητικῆς ἀποκόπτεται ἀπὸ τήν ἐπιστημολογία καί τήν ἠθική, ἂν ἡ λογοτεχνία ἀξιολογεῖται κυρίως ὡς θέαμα, ὡς ἐπὶ σκηνῆς παρουσία καί ὡς «αἴσθημα» (ὅπως τό θέλει τό ἔτυμο τῆς λέξης «αἰσθητική»), τότε ἡ ἰδιαίτερη αὐτὴ ἀνθρώπινη ἀνάγκη μπορεῖ νά ἐκανοποιηθεῖ καί μέ πολὺ

1. Cleanth Brooks *Τὰ πρωτεῖα τοῦ συγγραφέα. The Missouri Review*, 6.2 (1983), σσ. 161-172.

εύκολότερους τρόπους, όπως ή τηλεόραση και τό σινεμά — πράγμα πού θά μᾶς ἀπαλλάξει και ἀπό τήν ὑποχρέωση νά ὑποβληθοῦμε στή βάσανο τῆς ἀνάγνωσης ἢ τῆς ἐκμάθησης καινούργιων λεξιλογίων.

Λίαν προσφάτως, ὥστόσο, ἡ σχέση τῆς λογοτεχνίας μέ τήν ἠθική, τήν ἱστορία και τήν κοινωνία ἤρθε ξανά στήν πρώτη γραμμή: αὐτό τουλάχιστον δείχνουν ὄχι μόνο οἱ λογοτεχνικές σπουδές και τά διδακτικά προγράμματα, ἀλλά και πολλές ἀπόψεις πού διατυπώθηκαν τόν τελευταῖο καιρό σέ ἄρθρα, βιβλία, ἐπιστημονικές ἐπιθεωρήσεις, συμπόσια και συνέδρια. Σημαντικές συζητήσεις προκαλεῖ ἤδη τό ἀναβαθμισμένο και ὀπωσδήποτε συνθετότερο σήμερα ἐνδιαφέρον γιά τήν κοινωνιολογία τῆς λογοτεχνίας, πού ἐν μέρει ἔλκει τήν καταγωγή του ἀπό ἕναν θαλερό — και μέ γερά θεμελιωμένο πνεῦμα — κλάδο τῆς ἀμερικανικῆς μαρξιστικῆς κριτικῆς. Τό ρεῦμα αὐτό, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν Εὐρώπη, ὀφείλει πολλά στόν Μισέλ Φουκώ, ἐνῶ στό γηγενές του σκέλος ἐγγράφονται οἱ Frederic Jameson, Edward Said, Gayatri Spivak, Frank Lentricchia και ἄλλοι. Πολλά ἀπό τά νέα λαμπρά μυαλά, ἀλλά και ἄρκετοί ἀπό τούς παλαιότερους, καθιερωμένους στοχαστές, ἐπιστρέφουν, στή διδασκαλία, στά γραπτά ἢ στίς προτάσεις τους γιά ὑφηγεσίες, στίς σχέσεις τῆς λογοτεχνίας μέ τήν ἱστορία, τήν ἠθική ἐπιλογή και τίς δημόσιες ἀποφάσεις. Καί τοῦτο ἔχει νά κάνει τόσο μέ τίς τρέχουσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες (συμπεριλαμβανομένης τῆς κατάστασης τῆς παιδείας στήν Ἀμερική), ὅσο και μέ τίς γλωσσο-κεντρικές ἀναγνωστικές μεθόδους, οἱ ὁποῖες τόσο πολύ βρέθηκαν στό κέντρο τῆς προσοχῆς κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων σαράντα ἐτῶν. Καλῶς ἢ κακῶς, οἱ λογοτεχνικές σπουδές στήν Ἀμερική, ἄλλαξαν ριζικά προσανατολισμό μετά τόν στρουκτουραλισμό, τή σημειωτική, τήν ἀποδόμηση και τόν μεταδομισμό.

Ἡ πλέον προκλητική ἢ και ἐνοχλητική ἀπό τίς γλωσσο-κεντρικές μεθόδους εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ ἀποδόμηση, πού ἄσκησε τεράστια ἐπίδραση, ἐνῶ τήν ἴδια στιγμή δέχτηκε τρομακτικές ἐπιθέσεις. Οἱ ἐπιθέσεις προήλθαν τόσο ἀπό τά ἀριστερά ὅσο και ἀπό τά δεξιά: ἀπό συντηρητικούς, ὅπως και ἀπό ριζοσπάστες, πού εἰδικεύτηκαν στήν οἰκοδόμηση ἐνός πολυῦ ἀτομικοῦ στυλ. Ἡ κριτική ἀπό τά δεξιά ἐπικεντρώθηκε στό καταστροφικό ἔργο πού ἐπιτελεῖ ἡ ἀποδόμηση ὡς πρὸς τή λογοτεχνία: ἡ κριτική ἀπό τά ἀριστερά προτίμησε τή μομφή τοῦ ἐλιτισμοῦ και τῆς συνταύτισης μέ τό σύστημα. Δύσκολο νά ἀντιληφθεῖ κανεῖς πῶς θά μπορούσε νά ἰσχύουν και τά δύο ταυτοχρόνως. Φαίνεται κάπως παράλογο, ἀλλά ἡ

ἀποδόμηση ἀπειλῆσε τή συνείδηση περί ἀρετῆς ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν. Ἡ ἀποδόμηση ἐκπροσωπεῖ τὴν κορυφαία αἰχμή τῆς σημερινῆς σύγκρουσης, ὄντας ὁ κεντρικός μοχλός τῆς μετατόπισης γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ William Beaty Warner, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ ἢ νὰ ὁροθετηθεῖ, ἀφοῦ συστατικὴ τῆς προϋπόθεσης εἶναι ἡ παραδοχὴ μιᾶς ἀδιάκοπτης κινητικότητος: μέσα στὴν ἴδια γλῶσσα ἢ ἀπὸ τὴ μιὰ γλῶσσα στὴν ἄλλη. Σίγουρο ἀκόμη εἶναι ὅτι δὲν μπορούμε νὰ τὴν ὀρίσουμε ἀπλῶς ὡς ἓναν τρόπο ἀνάγνωσης ἀνάμεσα σέ ἄλλους. Ὅπως παρατηροῦσε πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ὁ Ζάκ Ντερριντά², ἡ ἀποδόμηση στὴν Ἀμερικὴ ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια ἓνα πλῆθος δυνάμεων (πολιτικῶν, ἠθικῶν, θρησκευτικῶν, τεχνολογικῶν, ἀκαδημαϊκῶν, ἐπαγγελματικῶν καὶ θεσμικῶν), ἐνῶ παράλληλα ἔπαιξε κι ἓναν πιὸ συγκεκριμένο ρόλο — ὡς διαδικασία ἐρμηνείας τῶν κειμένων καὶ (περισσότερο) τῶν ὄρων πού ἀφοροῦν τὴν ἀνάγνωσή τους. Σέ ὅλες αὐτές τίς περιοχές ἡ ἀποδόμηση σηματοδότησε τεράστιες ἀλλαγές, ἀναστατώνοντας τὴν ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα καὶ ὄχι μόνον αὐτήν.

Γιὰ νὰ ἐξετάσουμε ἐν συντομία τὴ σχέση τῆς ἀποδόμησης μέ τὴν ἐπιστροφή στὰ ἠθικά, τὰ πολιτικά καὶ τὰ ἱστορικά ἐρωτήματα θὰ πρέπει νὰ ἐξοικειωθοῦμε μέ κάποια πράγματα. Ἡ ἀποδόμηση, λοιπόν, ἀφενὸς ἀμφισβήτησε ὀρισμένες ἀπὸ τίς παραδοσιακές θεωρίες γιὰ τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας καὶ ἀφετέρου πρότεινε νέες μεθόδους γιὰ τὴ συνέχιση ἀλλὰ καὶ τὴν ὁργάνωσή της σέ θεσμικὸ ἐπίπεδο. Οἱ καινούργιες μέθοδοι ἀποδείχτηκαν ἐξαιρετικὰ ἰσχυρές, ἰδίως στὸ πεδίο τῶν ἀναγνώσεων τῶν λογοτεχνικῶν καὶ φιλοσοφικῶν κειμένων πού δοκίμασαν ὁ ντέ Μάν καὶ ὁ Ντερριντά.

Ἡ ἀποδόμηση ἀμφισβήτησε τὴ θεωρία ὅτι τό λογοτεχνικὸ ἔργο μπορεῖ νὰ λογιστεῖ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀτομικῆς σφραγίδας τοῦ συγγραφέα του· ἀμφισβήτησε ἐπίσης τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ἢ καὶ ἡ ἱστορία καθ' ἑαυτὴν μπορεῖ νὰ γίνουν κατανοητές ὡς ἓνα σύνολο καθορισμένων «περιόδων», πού διαδέχονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη σύμφωνα μέ τό πρότυπο μιᾶς οἰονεῖ ὀργανικῆς ἀνάπτυξης (μεταφορές ἀναλόγου τύπου

2. Jacques Derrida *Μνημόσυνο. Memoires for Paul de Man* (New York, 1986), σσ. 3-43.

άσκοῦν μιάν ἀκαταμάχητη ἔλξη — τίς χρησιμοποίησα κι ὁ ἴδιος στοῦ παρόν κείμενο, μιλώντας γιά τήν «ἀνάπτυξη» τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν στήν Ἀμερική, γιά τήν «ἀνθιση» τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας ἢ γιά τόν τρόπο πού ὁ Κάντ ἐγέννησε τόν Σίλλερ, ὁ Σίλλερ τόν Ἀρνολντ, ὁ Ἀρνολντ τόν Τρύλλιγκ καί ὅλοι μαζί τίς ἀνθρωπιστικές σπουδές στή χώρα μας. Πῶς ἀκριβῶς, ἄραγε, λειτουργοῦν ἡ μετάβαση, ἡ μετάταξη ἢ ἡ μεταγωγή πού προϋποθέτουν ὅλοι αὐτοί οἱ ὀρισμοί;) ἡ ἀποδόμηση ἀμφισβήτησε ἐπιπροσθέτως τήν πίστη ὅτι τά καλά καί ἄξια ἔργα τέχνης ἔχουν (ἢ ὀφείλουν νά ἔχουν) ἕνα μοναδικό, ἀμετάθετο ἢ καί ἀδιάρρηκτα ἐνιαῖο μήνυμα· κι ἀκόμη ἀμφισβήτησε τήν ἰδέα ὅτι ἡ γλώσσα γενικά καί ἡ γλώσσα τῆς λογοτεχνίας εἰδικότερα εἶναι πρωτίστως ἀναφορικές, μέ τήν ἔννοια ὅτι κατά πρῶτο λόγο ὀνοματοθετοῦν ἕνα ἐξωγλωσσικό καθεστῶς πραγμάτων, ἐξαρθρώντας τήν ἄξια του ἀπό τήν ἀκρίβεια καί τή δύναμη τῆς περιγραφῆς του. Ἡ ἀποδόμηση, τέλος, ἔδειξε, μέ μεγάλη ὑπομονή καί ἐπιμονή, καί μέ τήν προσεκτική ἀνάγνωση τόσο τῶν λογοτεχνικῶν ὅσο καί τῶν φιλοσοφικῶν κειμένων, ὅτι οἱ γλωσσικές μορφές δέν φυτρώνουν δικήν ἐπιφοιτήσεως στοῦ σῶμα τῆς λογοτεχνίας, ἀλλά ὅτι ὁλόκληρη ἡ γλώσσα (μαζί μέ ἐκείνην τῆς λογοτεχνίας) θεμελιώνεται, πέρα ὡς πέρα, καί ἀπό κορυφῆς ἕως ὀνύχων, σέ γλωσσικές μορφές.

Ἀπό τή στιγμή πού ἡ γνώση τῶν μορφῶν τοῦ λόγου ὑπάγεται κατά παράδοση στίς σπουδές τῆς ρητορικῆς, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἡ ἀνακατάταξη ἢ ἡ ἀνασύνταξη τῆς διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας τήν ὁποία πρότεινε ἡ ἀποδόμηση ἀνακαλεῖ τή χαμηλή θέση πού καταλάμβανε ἡ ρητορική στίς ἀνθρωπιστικές σπουδές τῆς μεσαιωνικῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης. Ἡ ρητορική βρισκόταν στήν κορυφή τοῦ τριμεροῦς μεσαιωνικοῦ *trivium* (μέ τή λογική καί τή γραμμική νά ἀκολουθοῦν κατά πόδας), ἀλλά τό ἴδιο τό *trivium* ἦταν μιὰ βαθμίδα πιο κάτω ἀπό τό *quadrivium*, πού περιλάμβανε τέσσερα μέρη: τήν ἀριθμητική, τή γεωμετρία, τήν ἀστρονομία καί τή μουσική. Ἡ κατάσταση ἦταν σίγουρα ἀπλούστερη τότε, ἀλλά τό *trivium* συνεχίζει νά ἀποτελεῖ μέχρι καί σήμερα τή βάση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν. Ἡ ἀποδόμηση ἀνανέωσε τή ρητορική μελετώντας τόν ρόλο πού παίζουν οἱ μορφές τοῦ λόγου καί ἀμφισβήτησε τήν ἀρμοδιότητα τόσο τῆς γραμματικῆς ὅσο καί τῆς ρητορικῆς νά περιχαρακώνουν καί νά κανοναρχοῦν τήν τροπολογική διάσταση τῆς γλώσσας.

Δέν ἐκπλήσσει τό ὅτι πολλοί εἶδαν σέ αὐτή τή νέα ἔννοια τῆς ρητορικῆς μιάν ἀπολύτως ἀρνητική καί ἀπειλητική σημασία, πού «ἔφερε τόν κόσμο πάνω-κάτω», ἀπέδειξε τήν «κρίση στίς σπουδές τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας» ἢ «κατεστρέψε τίς λογοτεχνικές σπουδές» γιά νά ἀναφερθῶ στους τίτλους τριῶν πρόσφατων ἐπιθέσεων πού ἐπιχείρησαν ἐπικριτές τῆς ἀποδόμησης: ὁ John Searl³, ὁ Walter Jackson Bate⁴ καί ὁ Rene Wellek⁵. Καί οἱ τρεῖς βασίζονται στήν παρερμηνεία τοῦ στόχου τους. Ἐχουν τήν τάση νά κάνουν τό ἀντικείμενο στό ὁποῖο ἐπιτίθενται νά λείει κάτι γελοιωδῶς διαφορετικό ἀπό αὐτό πού ἔχει εἰπωθεῖ στήν πραγματικότητα ἢ νά ἀποσιωποῦν (ὡς ἐάν ἐπρόκειτο περί ἀπλῆς ἀβλεψίας ἢ ἀπροσεξίας) τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιοι μόνο ἀψευδεῖς μάρτυρες δέν εἶναι γιά τό θέμα. Ὁ Searl, γιά παράδειγμα, ἐμπλέκεται σέ μιά ἀτέλειωτη διαμάχη μέ τόν στόχο του χωρίς νά τόν κατονομάζει. Βλέπουμε σέ αὐτές τίς πολεμικές διακεκριμένους καθηγητές ἀπό ἔγκυρα πανεπιστήμια νά χάνουν κάθε συναίσθηση ἀκαδημαϊκῆς εὐθύνης καί νά χτυποῦν τυφλά κάτι τό ὁποῖο, προφανῶς, δέν προσπάθησαν οὔτε νά τό πάρουν στά σοβαρά καί νά τό διαβάσουν οὔτε νά τό καταλάβουν. Ἐπιθέσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους σίγουρα δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τήν ήθυσή τῆς ἀνάγνωσης ὅπως προσπαθῶ νά τήν ὀρίσω ἐδῶ.

Οἱ αἰτίες αὐτῆς τῆς παράλογης ἀναδίπλωσής μας εἶναι σαφέστατα γνωστές. Ὅταν μέσα σέ ἕνα ἐπιστημολογικό καθεστῶς παρατηροῦνται θεμελιώδεις μεταβολές, μεταβολές πού ἀλλάζουν ἐξυπαρχῆς τό σύστημα καί ἐκ παραλλήλου ἐπιδροῦν τόσο στό πανεπιστήμιο ὅσο καί στήν κοινωνία, τότε ὅσοι νιώθουν ὅτι ἔχουν βολευτεῖ στήν προτεραιά συνθήκη βιώνουν τίς σύγχρονες ἐξελίξεις «σάν ἕνα χτυπητό σημάδι τῆς σύγχυσης στήν ὁποία ἔχει περιέλθει ἡ ἐποχή μας, μέ ὅλα τά ὁρόσημα νά ἔχουν ἀφανιστεῖ, τά πάθη νά τρέχουν ἀνεξέλεγκτα πρὸς πάσα κατεύθυνση καί τό τί γνωρίζει ποιός νά μὴν τό ξέρει κανένας (μιλάει ὁ Sir Leicester Dedlock στό *Bleak House* τοῦ Ντίκενς). Ὅπως κι ἂν ἔχει, πάντως, ἡ

3. John Searle 'Ο ἀναποδογυρισμένος κόσμος. *The New York Review of Books*, 27 ('Οκτ. 1983), σσ. 74-78.

4. Walter Jackson Bate 'Η κρίση τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας. *Harvard Magazine*, 85 (1982), σσ. 46-53.

5. Rene Wellek 'Η καταστροφή τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν. *The New Criterion* (Δεκ. 1983), σσ. 1-8.

καινούργια μορφή τῆς παραδοσιακῆς ρητορικῆς ἔχει μετατραπεῖ ἤδη σέ θεσμός: στά μαθήματα καί στά διδακτικά προγράμματα, στίς ἀνανεωμένες λογοτεχνικές σπουδές, στά νέα λογοτεχνικά ἢ ἐπιστημονικά περιοδικά. Ἡ ἀποδόμηση ἀρχίζει ἐπίσης νά ἐπηρεάζει σημαντικά τή φιλοσοφία στήν Ἀμερική καί, ὅπως τό ἔχω κιόλας σημειώσει, τό κυριότερο αὐτοῦ της εἶναι ὅτι μέ τήν ἀναβάθμιση τῆς ρητορικῆς ἀνταποκρίνεται στίς πραγματικές κοινωνικές ἀνάγκες τῶν πανεπιστημίων μας σήμερα. Καί ὑπό αὐτούς τούς ὅρους, τό νέο σχῆμα στή ρητορική καί στήν ἐρμηνεία τῶν κειμένων θά ὁδηγήσει στοῦ ζητούμενο τῶν ἡμερῶν μας: τή σύνδεση τῆς γλώσσας καί τῆς λογοτεχνίας μέ τήν κοινωνία καί τήν ἱστορία.

Τό ἀντεπιχείρημα ὑπάρχει: ἡ παραχώρηση τῆς λογοτεχνίας στήν κοινωνία καί τήν ἡθική δημιουργεῖ τόν κίνδυνο τῆς λογοκρισίας ἀπό τούς καλοθελητές πού δέν καταλαβαίνουν τά κείμενα τά ὑποῖα διαβάζουν ἢ τίς αἰσθητικές ἀξίες τίς ὁποῖες τά ἴδια ἐνσωματώνουν. Ἀντιλαμβάνομαι τό βάρος τῆς ἐνστασης, καί ξέρω ὅτι ἡ ἐνεργός εἰσδοχή τῆς λογοτεχνίας στήν κοινωνία (ἔξω, δηλαδή, πλέον ἀπό τόν περιορισμένο χῶρο τῆς προσωπικῆς ζωῆς) συνεπάγεται ἕναν σωρό κινδύνους, πού ἀρχίζουν ἀπό τίς ἐπιπόλαιες παρερμηνεῖες καί φτάνουν ὡς τή στυγνή λογοκρισία τήν ὁποία μπορεῖ νά ἀσκήσουν ὁμάδες συγκεκριμένων συμφερόντων. Στίς ἀντιρρήσεις αὐτές θά ἀπαντήσω διττῶς. Πρῶτον: καθὼς τό ἔλεγα καί προεισχωγικά, ἔχουμε ἤδη μιά διάχυτη, συχνά ἀδιόρατη καί κατὰ πάσα πιθανότητα πολύ πιό ἐπικίνδυνη μορφή λογοκρισίας ἀπό ὅσους εἶναι ἐπιφορτισμένοι μέ ἀκαδημαϊκά ἢ ἐκδοτικά καθήκοντα καί τίς ἐπιλογές τους — καί πολλά θά εἶχαμε νά κερδίσουμε ἂν ἐβγαῖναν στοῦ φῶς οἱ προϋποθέσεις αὐτῶν τῶν ἐπιλογῶν, σέ μιά ἀνοιχτή συζήτηση γιά τή λειτουργία καί τίς προοπτικές τους. Δεύτερον: ἡ ἄλλη ὀψη τῆς ἐλευθερίας πού προσφέρει ἡ καθαρή αἰσθητική μεταβάλλει τή λογοτεχνία σ' ἕνα ἀβλαβές, ἀχρηστο καί ἐν τέλει ἀπλῶς ἐξωτερικό στολίδι, πού κοσμεῖ ἀδύναμα μιά πολύ χρήσιμη, πρακτική καί σοβαρή ἐργασία: ἐκείνην τῆς προετοιμασίας γιά τήν ἀπόκτηση μιᾶς ἐπαγγελματικῆς θέσης στόν κόσμο τῆς τεχνολογικῆς καί βιομηχανικῆς κοινωνίας. Οἱ σπουδαστές καταλαβαίνουν ἀμέσως ποῦ πάει τό ρεῦμα. Οἱ ἐγγραφές στά λογοτεχνικά προγράμματα τῶν πανεπιστημίων μειώνονται ραγδαῖα καί ἡ διάθεση γιά προσφορά ἐλαττώνεται θεαματικά, ἀφοῦ ὅλες οἱ ἀντίστοιχες σπουδές ἀδυνατοῦν πιά νά παίξουν τόν ρόλο τῆς προπαρασκευῆς τῶν σπουδαστῶν γιά τήν ἀτομική καί τή δημόσια ζωή μετά τήν ἀποφοίτησή τους. Δέν θέλω νά πῶ ὅτι οἱ σπουδαστές σκέφτονται τήν ἐκπαίδευσή τους ὡς ἐργαλεῖο — εἶναι ἀρκετά ἐξυπνοί γιά νά τό ἀποφύγουν. Ἐχουν, ὁμως,

τίς περισσότερες φορές, ένα πολύ ισχυρό ένστικτο γιά τό τί μετράει καί τό τί ἔχει δύναμη στή ζωή. Κατανοοῦν ὅτι ἡ παλαιά αἰσθητική δέν ἔχει πλέον σπουδαία σημασία καί ὅτι ἐνδεχομένως δέν ἦταν ποτέ πειστική — μπορεῖ, ὡστόσο, νά χρησιμοποιεῖται ἀκόμη σέ διωικητικό-θεσμικό ἐπίπεδο, ἐφόσον οὐδετεροποιεῖ κατ' ἕναν τρόπο τή λογοτεχνία μέσω τῆς εὐσεβοῦς ἀπόδοσης τιμῶν στίς γενικές της ἀξίες, καί, ἔτσι, τήν καθιστᾷ παραχρῆμα ἀδιάφορη γιά τόν καθ' ἡμέραν βίο. Στό μεταξύ, τό πανεπιστήμιο μπορεῖ νά συνεχίζει ἀτάραχο τίς ἐργασίες του, μέ τήν παροχή πολλαπλῶν ὑπηρεσιῶν στήν ἐπιστημονική, τήν τεχνολογική καί τή βιομηχανική κοινότητα: ἀναπτύσσοντας καί δοκιμάζοντας τά καινούργια hardware καί software τῶν ὑπολογιστῶν, δημιουργώντας τίς συνθήκες γιά τήν ἐμπέδωση τῆς συνεργασίας μέ τόν βιομηχανικό τομέα (πρωταρχικό γνώρισμα τῆς σύγχρονης ἀκαδημαϊκῆς σκηνῆς) ἢ, ἐν κατακλείδι, ἱκανοποιώντας τή συλλογική ἀπαίτηση γιά ἕναν καθολικό θεσμό, ἕναν θεσμό πού θά ξέρει τά πάντα καί θά εἶναι ὑπεύθυνος γιά τά πάντα, στό πλαίσιο τῆς πλήρους ισχύος τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὁ ὁποῖος κατέχει καί προσδιορίζει ὅλες τίς πανεπιστημιακές λειτουργίες σήμερα. *Nihil est sine ratione*: τίποτε χωρίς λογική⁶. Ἰδού, λοιπόν, τό πρέπει τῶν ἀδήριτων δεσμεύσεων πού δυναστεῖουν τό σύγχρονο πανεπιστήμιο, πολύ μακριά, ἀσφαλῶς, ἀπό ἐκεῖνο τό «πρέπει κάτι νά σοῦ πῶ» τῶν ποιητῶν.

Μολοντί ἡ πρόκληση μπορεῖ πάραυτα νά μεταπέσει στό ἐρώτημα γιά τόν ποιόν ἠθικό, κοινωνικό καί πολιτικό ρόλο παίζουν οἱ λογοτεχνικές σπουδές στήν Ἀμερική, ἡ παραμυή δέν θά σταματήσει καί τά Τμήματα τῆς Ἀγγλικῆς Φιλολογίας δέν θά πάψουν νά ἐπανακάμπτουν στίς παλαιότερες, τίς παραδοσιακές τους ἀρμοδιότητες, ὅπως καί στήν ὁμορη περί αἰσθητικῆς ἀντίληψη. Θά πρέπει νά βροῦμε κάποτε τήν τόλμη καί νά ἀναρωτηθοῦμε, ἂν ἡ θεολογία τοῦ Ἀπολεσθέντος Παραδείσου προκαλεῖ ἡ ὄχι φρίκη, ἂν ὁ Σοφοκλῆς ἔχει δίκιο στίς ἀπόψεις πού διατυπώνει γιά τά ἀνθρώπινα (κι ἂν ἔχει, νά δοῦμε πῶς θά πρέπει νά μάθουμε νά ἐνεργοῦμε σέ καθημερινή βάση) κι ἂν ἐπίσης ἡ George Eliot ἔχει δίκιο

6. Jacques Derrida 'Η Ἀρχή τοῦ Λόγου: τό πανεπιστήμιο ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῶν ἐταίρων του. Μετάφραση ἀπό τά γαλλικά: Catherine Porter καί Edward P. Morris, *Diacritics*, 13 (1983), σσ. 3-20.

Τό κείμενο αὐτό τοῦ J. Hillis Miller περιέχεται στό βιβλίο *Theory Now and Then*, London, 1991.

ὅταν γράφει στό *Middlemarch*: «*Ὅλοι μας, βαρεῖς καί γεώδεις ἢ ἀνέεροι καί ἀνάλαφροι, βασανίζομαστε ἀπό τίς μεταφορές μας καί μοιραῖα ὑποκύπτουμε στή δύναμή τους.*» Σέ σχέση μέ τοῦτο τό τελευταῖο, σέ περίπτωση πού ἰσχύει, θά πρέπει ἐπιπλέον νά ἀναρωτηθοῦμε, ἂν ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο διδάσκουμε τή γλῶσσα καί τή λογοτεχνία εἶναι ὁ ἐνδεδειγμένος — αὐτός πού ἐπιβάλλεται. Ὅποιοεσδήποτε μεταβολές κι ἂν συνεπάγονται ἀνάλογες ἀναρωτήσεις (ὅσο σημαντικές κι ἂν εἶναι), ὀφείλουμε νά ξέρουμε ὅτι μόνο ἔτσι θά βγάλουμε τή λογοτεχνία ἀπό τό σύγχρονο πανεπιστημιακό περιθώριο. Ἡ συζήτηση ἐξ ἄλλου πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση πηγαίνει καλὰ στίς ἡμέρες μας, ἐπεὶδὴ ἀκριβῶς τόσοι πολλοὶ ἔχουν τίς ἴδιες ἀναρωτήσεις, ἀκόμη κι ὅταν περιφρονοῦν τήν ἰδεολογία τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν μέ τήν ὁποία καί δέν ἀποκλείεται νά ἔχουν παλιούς λογαριασμούς.

Θά συνιστοῦσε προπέτεια ἀπό μέρους μου νά εἰκάσω ἐν ἐκτάσει τό μέλλον τῆς νέας ἡθικῆς τῆς ἀνάγνωσης. Ὁ καινούργιος ρόλος τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν θά προκύψει μόνο μέσα ἀπό ἕναν σοβαρό καί ἐπίμονο διάλογο μεταξύ γεροντοτέρων καί νεοτέρων, συντηρητικῶν καί ριζοσπαστῶν (κατά τή φιλολογική, βεβαίως, ἔννοια), θεωρητικῶν, ἱστορικῶν τῆς λογοτεχνίας, πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν καί μαρξιστῶν ἢ φεμινιστριῶν. Ἡ ὅλη ὑπόθεση ἀπαιτεῖ μεγάλο πνευματικό θάρρος, καθῶς καί βούληση ὥστε νά ἀνασταλοῦν ὀρισμένα ἐγκαθιδρυμένα συμπερόντα, ἀλλά οἱ ὅροι γιά τή γόνιμη ἀνέλιξή της ὑπάρχουν στά σίγουρα. Ὅπως κι ἂν εἶναι, θά δοκιμάσω νά περιγράψω σέ γενικές γραμμές τό τί χρειάζεται γιά νά ξαναγίνει ἐπίκαιρο στή διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας τό παλαιό καί οἰκεῖο γιά μᾶς πλέον «*πρέπει κάτι νά σοῦ πῶ*» τῶν ποιητῶν.

Ἡ πρωταρχική ἠθική ὑποχρέωση τοῦ δασκάλου τῆς λογοτεχνίας ἀναφέρεται στό λογοτεχνικό ἔργο. Ἄν ὑφίσταται σύγκρουση ἀνάμεσα στό ἔργο καί στήν ὑποχρέωσή του πρὸς τοὺς σπουδαστές ἢ τό πανεπιστημιακό ἴδρυμα, ἡ προτεραιότητα πηγαίνει στό ἔργο ἐξ αἰτίας ἐνός ἀδυσώπητου νόμου τῆς ἀνάγνωσης. Μολονότι κάποιος μπορεῖ νά σιωπήσει γιά κάτι πού ἔχει δεῖ σ' ἕνα ἔργο τό ὁποῖο δέν διδάσκει, ὀφείλει ἀπαραιτήτως νά μιλήσει (καί νά μᾶς πεῖ περί τίνος πρόκειται) γιά ὁποιοδήποτε ἔργο διδάσκει. Ὅλες οἱ ὑποχρεώσεις ξεκινοῦν ἀπό τήν πράξη τῆς ἀνάγνωσης

καί τὰ αἰτήματα ἢ τίς ἀπαιτήσεις πού βλέπει ὁ ἀναγνώστης νά ἐνσωματώνει τό ἔργο. Καλή ἀνάγνωση σημαίνει ἀντικανονική ἀνάγνωση καί ἀντικανονική ἀνάγνωση σημαίνει μέ τή σειρά της ὅτι εἴμαστε προετοιμασμένοι νά ἀνακαλύψουμε ἀπροσδόκητα στοιχεῖα, στοιχεῖα πού πιθανόν νά σοκάρουν ἢ καί νά σκανδαλίσουν, ἀκόμη καί σέ ἔργα τοῦ κανόνα — ἢ κυρίως σέ ἔργα καί συγγραφεῖς τοῦ κανόνα: στόν "Ὀμηρο, τόν Δάντη, τόν Σαίξπηρ, τόν Μίλτον, τόν Γουέρντσγουορθ ἢ καί τόν "Αρνολντ (στόν *Ἐμπεδοκλή στήν Αἴτνα*, ἐπὶ παραδείγματι, ἢ σ' ἐκεῖνα τὰ παράξενα βιβλία πού ἔγραψε πρὸς τό τέλος τῆς ζωῆς του). Μέ ἀντικανονική ἀνάγνωση δέν ἐνοῶ ἕναν κριτικό σχετικισμό ἢ τή μετάθεση τοῦ νοήματος στούς «ᾠμούς τοῦ ἀναγνώστη» (μέ τό ἔργο ἀποκτᾷ τήν ἐλευθερία νά παραπέμπει ὅπου κατεβεῖ τοῦ καθενός), ἀλλά τό ἀκριβῶς ἀντίθετο: τήν ἀνταπόκριση στήν *λέξιν* τοῦ κειμένου — κάτι, δυστυχῶς, ὅχι καί τόσο συνηθισμένο, ἀφοῦ ἡ *λέξις* δέν ἔχει σχέση οὔτε μέ ὅσα θά ζητούσαμε ἀπό τό κείμενο νά λέει, οὔτε μέ τίς προσδοκίες πού θά θέλαμε νά ἐκπληρώσει τό βιβλίο.

Ἡ καλή ἀνάγνωση δέν εἶναι τόσο συχνό φαινόμενο ἢ τουλάχιστον δέν εἶναι τόσο συχνό ὅσο ἐνδεχομένως φανταζόμαστε. Καλοὶ ἀναγνώστες εἶναι πολλές φορές ἐκεῖνοι πού γράφουν καί καλά, ἐνῷ ἡ καλή ἀνάγνωση σέ καμιά περίπτωση δέν ἀπορρέει αὐτονοήτως ἀπό τίς «θεωρητικές» προϋποθέσεις. Ἡ θεωρία τῆς λογοτεχνίας μπορεῖ νά διευκολύνει ἀλλά καί νά παρεμποδίσει τήν καλή ἀνάγνωση καί ἀλίμονο σέ ὅποιον προστρέχει σέ κείμενα ἀπλῶς γιά νά ἐπικυρώσει τή θεωρία του — θά βρεῖ χωρίς δυσκολία αὐτό πού ζητάει, ἀλλά δέν θά ἔχει διαβάσει τίποτε. Ἡ καλή ἀνάγνωση ὁδηγεῖ συνήθως ὅχι στήν ἀμέριστη ἐπιβεβαίωση, ἀλλά στή διάψευση ἢ τήν ἐκ βάθρων τροποποίηση τῆς θεωρίας: ἡ ἀξεπέραστη ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας δέν εἶναι ἡ θεωρία ἀλλά ἡ ἀνάγνωση — ἡ μοναδική ικανότητα νά βλέπουμε τό ἀντικείμενό μας (τό ποίημα, τό μυθιστόρημα καί τό θεατρικό ἢ τό φιλοσοφικό ἔργο) ὡς ἀληθῶς ἔχει, γιά νά δανεισθῶ γιά ἄλλη μιά φορά μιά φράση τοῦ "Αρνολντ. Θά ἀνακαλύψουμε τὰ πῶς παράξενα καί ἐκπληκτικά πράγματα στούς κλασικούς, ἀρκεῖ νά ἔχουμε τό μυαλό γιά νά τό κάνουμε. Οἱ κλασικοί, εἴτε στίς βιβλιοθήκες καί στά βιβλιοπωλεῖα βρίσκονται εἴτε στά ράφια τοῦ σπιτιοῦ μας, εἶναι ἔτοιμοι, ὅπως τόσες βόμβες πού δέν λειτούργησαν στόν προγραμματισμένο τους χρόνο, νά ἐκραγοῦν, ἂν ὑπάρξει ἡ συνδρομή τοῦ ἔργου καί τῆς ἀνάγνωσής του. Ἡ ἐνέργεια καί τό ἠθικό ἀποτέλεσμα

αὐτῆς τῆς συνδρομῆς εἶναι πέραν πάσης ἀμφιβολίας, ἀλλὰ τό πῶς ἀκριβῶς θά ἔχουν στό μέλλον τά πράγματα ἀδυνατοῦμε προσώρας νά τό συζητήσουμε.

Μία ἀπό τίς πρώτιστες δεσμεύσεις τῆς νέας ἡθικῆς τῆς ἀνάγνωσης εἶναι ἡ φιλολογική της ἀγωγή. Ἡ διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας ὀφείλει νά στηρίζεται στήν ἀγάπη καί τή φροντίδα γιά τή γλῶσσα, ὅπως καί γιά ὅσα ἡ γλῶσσα μπορεῖ νά κάνει. Ἡ μελέτη τῶν κειμένων πρέπει νά ἐκαινεῖ ἀπό τή γλῶσσα καί νά μήν ἀποκλείνει ποτέ ἀπό αὐτήν. Τό κυριότερο μέσον της πρέπει ἀκόμη νά εἶναι ἡ παραπομπή, μαζί μέ τίς συζητήσεις πού κάτι τέτοιο προαπαιτεῖ, ἐνῶ ὡς βάση της ὀφείλει νά ἔχει τή ρητορική καί τήν ποιητική — ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας καί τό ρεπερτόριο τῶν ἰδεῶν πού ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στή λογοτεχνία διαμέσου τῶν αἰώνων ἔρχονται μετά. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐστίασης στή γλῶσσα εἶναι κατὰ πάσα πιθανότητα ἡ πλέον ἐπίμαχη ἀπό ὅλα ἐκεῖνα πού ἔχω ὑποστηρίζει μέχρι στιγμῆς. Μοιάζει μᾶλλον ὑπερβολικό νά περιμένει κανεῖς ὅτι τά διάφορα πανεπιστημιακά τμήματα τῆς Ἀγγλικῆς Φιλολογίας καί τῶν ἄλλων σύγχρονων γλωσσῶν θά παραιτηθοῦν ἀπό τό δικαίωμά τους νά διδάσκουν διεξοδικά τά πάντα ἐκτός ἀπό τό κεντρικό τους ἀντικείμενο ἢ ὅτι θά συγκεντρώσουν τήν προσοχή τους στό μόνο ὄντως σημαντικό ἔργο, πού εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς καλῆς ἀνάγνωσης. Ἄν, ἐντούτοις, ἡ καλῆ ἀνάγνωση συνιστᾷ ἀπαραίτητο θεμέλιο γιά τό καλό γράψιμο, ἡ κατάδειξη αὐτοῦ τοῦ τόσο πρόδηλου στόχου ἴσως φανερώσει πόσο οὐσιαστική μπορεῖ νά καταστεῖ ἡ συνύπαρξη τῆς διδασκαλίας τῆς ἀνάγνωσης μέ τή διδασκαλία τῆς γραφῆς. Ἐξ ἄλλου τά ἐρωτήματα μέ τά ὁποῖα ἄρχισα αὐτό τό κείμενο, γιά τόν ρόλο τῆς λογοτεχνίας στήν κοινωνική ἡθική, τήν ἱστορία καί τήν ἐκπόνηση τῆς πολιτικῆς, θά γίνουν πῶς προσιτά μόνο μέ τή γνώση τῆς γλώσσας — τοῦ τί εἶναι καί τί κάνει, τοῦ τί μπορούμε νά κάνουμε μαζί της καί τί ὄχι.

Τελειώνω μέ ἕνα ἀκόμη χαρακτηριστικό τῆς νέας ἡθικῆς τῆς ἀνάγνωσης, ὅπως τό βλέπω νά ἐξελίσσεται. Μποροῦμε νά πανηγυρίσουμε μέ ἀληθινή χαρά γιά τό γεγονός ὅτι οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες ἔχουν ἀρχίσει νά παραδέχονται ὅτι εἶναι μιὰ πολυγλωσσική καί ὄχι μονογλωσσική χώρα ἢ γιά τό ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν γλωσσῶν ἔχει προχωρήσει ἐντυπωσιακά ἀκόμη καί σέ δευτερεύουσες σημασίας σπουδαστικά προγράμματα —

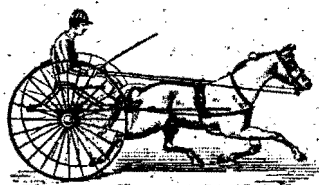
κάποιοι μπαίνουν στίς μέρες μας στό πανεπιστήμιο γνωρίζοντας ἤδη καλὰ μιὰ δεύτερη γλῶσσα, ἐνῶ τό κέντρο βάρους τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν ἔχει μετακινήθῃ, ὅπως τό ἔλεγα καί ἀρχικά, ἀπό τή μελέτη τῶν ἔθνικῶν λογοτεχνιῶν στή συγκριτική φιλολογία ἤ στίς διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Οἱ ἐξελίξεις αὐτές, ὡστόσο, ἐγείρουν ἀμφιβολίες γιά τήν ιδέα τῆς μεταφρασσιμότητας, τήν ὁποία ἀποδέχονταν οἱ παλαιότεροι ἐκπρόσωποι τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας. Ἡ μετάφραση ἀντιμετωπίζεται πλέον σήμερα ὡς πρόβλημα, ὡς μιὰ «τοπική» κεφαλαιώδους ἐνδιαφέροντος, πού προσφέρεται ὄχι γιά λύσεις ἀλλά γιά μελέτη. Ἡ νέα ποιητική καί ρητορική ξεκινάει ἀπό τήν ἀποδοχή μιᾶς μὴ μεταφρασσιμότητας καθὼς περνᾶμε ἀπὸ γλῶσσα σέ γλῶσσα (καλὸς ὁδηγὸς γιά νά συνειδητοποιήσουμε αὐτό τό δεδομένο εἶναι τό *Ἔργο τοῦ Μεταφραστῆ* τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν — μιὰ κάπως βεβιασμένη ἀπόδοση τοῦ γερμανικοῦ *Die Aufgabe des Übersetzers*). Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι εἶναι προτιμότερο νά μὴ διαβάσουμε τίποτε, ἀν δέ κατέχουμε τή γλῶσσα, ἀπὸ τόν Ὅμηρο, τόν Δάντη, τόν Ντεκάρτ, τόν Χέγκελ, τόν Τολστόι, τόν Μπωντλαίρ ἢ καί τόν ἴδιο τόν Μπένγιαμιν, ὅπως, σύμφωνα μέ τή ρήση τοῦ Ἀρνολντ, ὅσοι δέν ξέρουν ἐλληνικά θά πρέπει νά διαβάζουν μόνο Μίλτον καί ἐν μέρει Γουέντσγουορθ.

Μολονότι εἶναι δύσκολο νά ὀρίσουμε τό καλύτερο, ἢ καλύτερη διαθέσιμη μετάφραση εἶναι πάντα μιὰ λύση. Καί αὐτό πάλι ὑπὸ τόν ὅρο ὅτι ἐμπιστευόμαστε μιὰ μετάφραση ὅσο ἐμπιστευόμαστε μιὰ δευτερεύουσα μελέτη ἢ τὰ λεγόμενα ἐνός δασκάλου γιά ἓνα συγκεκριμένο λογοτεχνικό ἢ φιλοσοφικό ἔργο. Ἄν δέν θέλουμε νά χάσουμε τήν ἐλπίδα μας γιά τό ὅτι κάτι μποροῦμε νά βροῦμε ἀπὸ τήν οὐσία τοῦ κειμένου, θά πρέπει νά ἀνατρεῖξουμε στό πρωτότυπο — καί τοῦτο (ἡ ὑποχρέωση τοῦ ἀναγνώστη νά ἀνταποκριθῇ στίς καθ' ἑαυτὲς ἀπαιτήσεις τοῦ ἔργου) παραμένει ἡ πιὸ ἐπιτακτικὴ ἀρχὴ τῆς ἥθικῆς τῆς ἀνάγνωστος.

Π Ο Ι Η Σ Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΤΕΥΧΟΣ 6 — ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ-ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1995

JAMES MERRILL: *Θεϊες Κωμωδίες κι άλλα ποιήματα*

(Εισαγωγή-Μτφ.: Χάρης Βλαβιανός)

ADONIS: *'Η κοινή απεραντοσύνη * Στοχασμοί*

(Μτφ. από τὰ αραβικά: Μάριελος Πιράρ)

JACQUES DERRIDA: *Che cos'è la poesia?*

(Μτφ. Βαγγέλης Μπιτσώρης)

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ: *Μετάφραση και έμπειρία τής γλώσσας**

Μεταφραστικό υστερόγραφο στο Che cos'è la poesia?

ANNE SEXTON: *'Ερωτικά κι άλλα ποιήματα*

(Εισαγωγή-Μτφ.: Κατερίνα Σχινά)

J. HILLIS MILLER: *'Η ήθελή τής ανάγνωσης*

(Μτφ.: Βαγγέλης Χατζηβασιλείου)

ROBERTO JUARROZ: *Κατακόρυφη πόλη*

(Μτφ.: 'Αργύρης Χιόνης)

ALAN ANSEN: *'Η Ελλάδα του W.H. Auden*

(Μτφ.: Κατερίνα Σχινά)

VALERIO MAGRELLI: *Ποιήματα*

(Μτφ.: Μαρία Κασωτάκη)

Ι. Α. ΠΑΠΙΓΚΗΣ: *'Η υπόσταση του λογοτεχνικού κειμένου*

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΜΑΡΚΟΣ ΜΕΣΚΟΣ * ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ * ΜΙΧΑΗΛΣ ΕΦΤΑΓΩΝΙΤΗΣ * ΕΥΓΕΝΙΟΣ
ΑΡΑΝΤΗΣ * ΧΑΡΗΣ ΒΛΑΒΙΑΝΟΣ * ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΡΟΠΟΤΑΝΗΣ * ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΛΑΝΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΤΣΟΣ * ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΣΥΡΟΣ * ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΙΑΔΡΑ * ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΤΟΚΟΣ